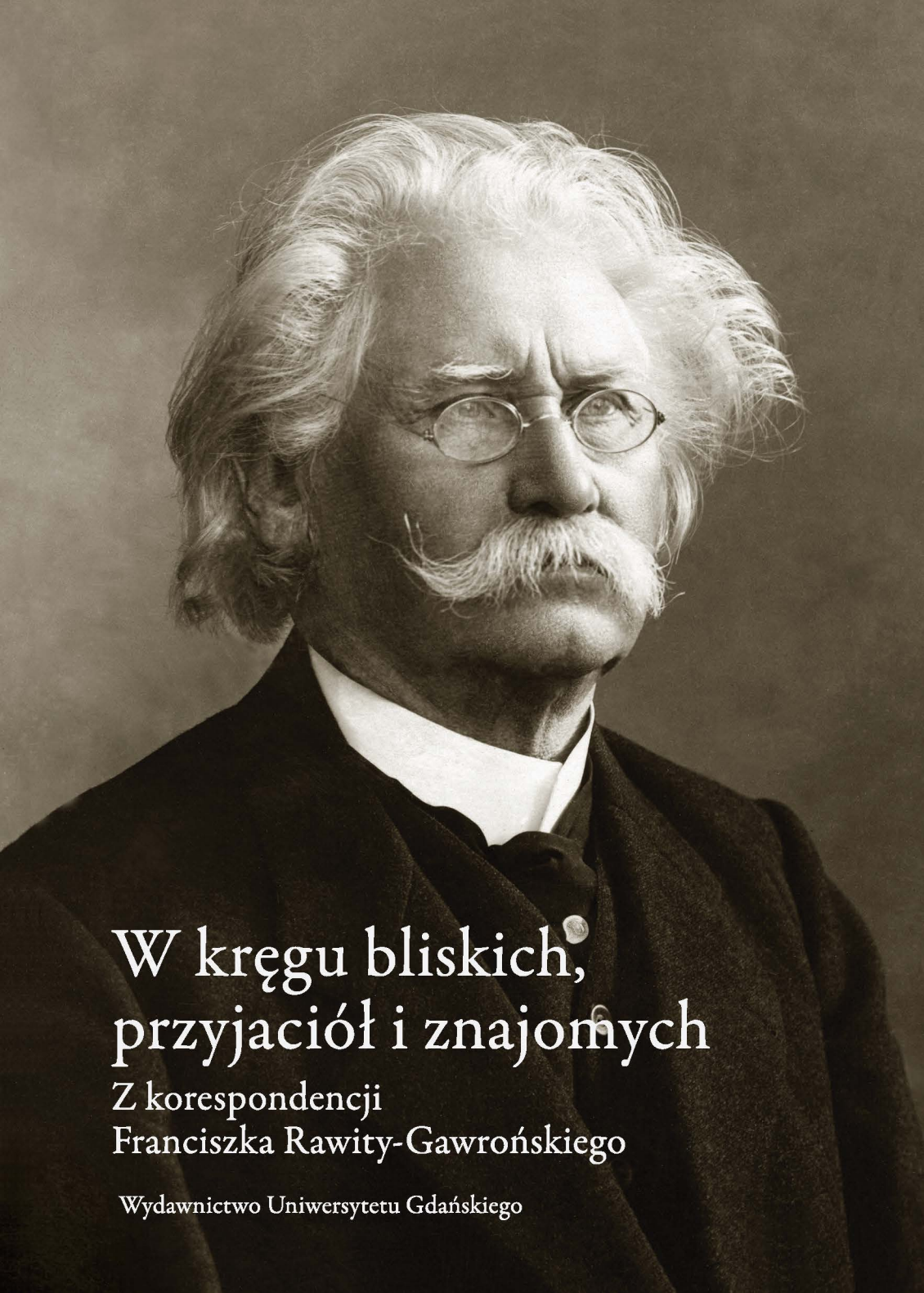

W kręgu bliskich,
przyjaciół i znajomych

Z korespondencji
Franciszka Rawity-Gawrońskiego

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

W kręgu bliskich,
przyjaciół i znajomych

Z korespondencji

Franciszka Rawity-Gawrońskiego

W kręgu bliskich, przyjaciół i znajomych

Z korespondencji

Franciszka Rawity-Gawrońskiego

Opracowanie, przedmowa i przypisy

Eugeniusz Koko

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2020

Recenzent
prof. dr hab. Urszula Jakubowska

Redaktor Wydawnictwa
Anna Świtalska-Jopek

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Taranek

Na okładce
Portret Rawity-Gawrońskiego, ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego
(domena publiczna)

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana ze środków Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-112-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel.: 58 523 11 37; 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. 58 523 14 49

*Żonie Marii, synom – Pawłowi i Sławkowi
wraz z Klaudią oraz ich córeczce Elizie
pracę tę poświęcam*

SPIS TREŚCI

Przedmowa	9
Eliza Orzeszkowa (1841–1910)	23
Zygmunt Miłkowski (1824–1915)	71
Władysław Bełza (1847–1913)	139
Adam Krechowiecki (1850–1919)	199
Aleksander Brzostowski (1848–1920)	241
Kazimierz Król (1853–1944)	351
Wykaz skrótów	381
Spis ilustracji	383
Indeks osób	385

PRZEDMOWA

Zasadniczym celem niniejszej publikacji jest poszerzenie i pogłębienie naszej wiedzy o Franciszku Rawicie-Gawrońskim, znanym w swoim czasie publicyście, pisarzu i historyku. Zamiar ten pragnąłem zrealizować poprzez edycję korespondencji Rawity z różnymi osobami, z którymi jego stosunki pozostawały ważne, choć ich charakter był dość zróżnicowany. Z częścią układały się one na stopie koleżeńskej lub wręcz przyjacielskiej. Takimi były jego relacje z Władysławem Bełzą (chyba najcieplejsze), Adamem Krechowieckim, Aleksandrem Brzostowskim oraz Kazimierzem Królem. Odmienną naturę miały kontakty z Elizą Orzeszkową, którą traktował głównie jako mentora własnych poczynañ na polu literackim, oraz z Zygmuntem Miłkowskim – teściem. Należy przy tym zaznaczyć, iż listy te stanowią też źródło informacji o respondentach Rawity.

Odnosząc się do wartości źródłowej korespondencji, przypomnijmy tu uwagi Jerzego Maternickiego, który pisał m.in.: „Teksty powstałe w toku opisywanych wydarzeń lub też po ich zakończeniu mają z reguły walor źródła pierwotnego, nieskażonego późniejszymi naleciałościami, a także błędami wynikającymi z upływu czasu, osłabienia pamięci, patrzenia na wydarzenia i zjawiska przez pryzmat późniejszych doświadczeń itp.”¹

Zdaniem Maternickiego korespondencja stanowi „cenne źródło informacji nie tylko o życiu i działalności poszczególnych historyków, ale także o ich systemie wartości i poglądach”². Kontynuując rozważania akcentujące walory tego źródła, stwierdzał, że pozwala ono „poznać m.in. krąg osób i instytucji, w orbicie których dany historyk działał, jego usytuowanie w przestrzeni

¹ J. Maternicki, *Materiały autobiograficzne i ich rola w badaniach historiograficznych* [w:] *Biografistyka we współczesnych badaniach historycznych. Teoria i praktyka*, red. J. Kolbuszewska, R. Stobiecki, Łódź 2017, s. 71.

² *Ibidem*, s. 72.

naukowej, kulturowej, społecznej i politycznej. Odsłania również kulisy różnych przedsięwzięć naukowych³. Zaznaczył przy tym, że największy ciężar gatunkowy mają te informacje, „które wprost lub pośrednio dotyczą dorobku twórczego historyka, jego zainteresowań badawczych, warsztatu, poglądów metodologicznych i zapatrywań na przeszłość”⁴.

Maternicki uważał jednak, iż teksty te mają i słabe strony: „Dość często znajdujemy w nich informacje błahe, przypadkowe, wynikające z «przelotnych» zainteresowań autora”. Mamy tu również do czynienia z brakiem „ciągłości narracji odnoszących się do poszczególnych spraw”. Podawane przez autorów informacje są też „z reguły niekompletne, czasami wręcz fragmentaryczne”⁵.

Powyższe uwagi w znacznej części można odnieść także do korespondencji Franciszka Rawity-Gawrońskiego.

* * *

Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) był w swoim czasie jednym z najbardziej znanych polskich pisarzy, publicystów, a także tych nieprofesjonalnych historyków, którzy, jak się wydaje, wywarli znaczny wpływ na świadomość historyczną najaktywniejszych grup polskiego społeczeństwa, zwłaszcza w odniesieniu do dziejów Ukrainy-Rusi i stosunków polsko-ukraińskich⁶. Urodził się 11 października 1846 r. we wsi Stepaszki położonej nad Bohem, na południowy wschód od Braclawia, w powiecie hajsyńskim guberni podolskiej. Jego ojciec, Andrzej Gawroński herbu Rawicz, wywodził się z rodziny osiadłej na Ukrainie w XVI w., a ówczesnie pracował jako urzędnik kancelarii generał-gubernatora w Kijowie. Matka, Józefa z Szostakowskich, „pochodziła

³ *Ibidem*, s. 74.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, s. 71.

⁶ Szerzej zob. E. Koko, *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930). Wobec Ukrainy i jej przeszłości*, Gdańsk 2006.

ze starej szlachty ruskiej rodem z Wołynia, która dopiero w końcu XVII wieku zmieniła obrządek wschodniogrecki na rzymskokatolicki”⁷.

Z uwagi na fakt, iż ojciec musiał mieszkać w Kijowie, Rawita wraz z matką i rodzeństwem przebywał w Buhajówce, w majątku brata Józefy, Feliksa Szostakowskiego. Naukę szkolną rozpoczął w Winnicy w szkole przygotowawczej do gimnazjum, a w latach 1855–1863 kontynuował ją w II gimnazjum w Kijowie. W latach 1861–1862 uczestniczył w działalności młodzieży gimnazjalnej mającej na celu przygotowanie zbrojnego powstania. W nocy z 8 na 9 maja 1863 r. (nowego stylu) wraz z grupą tej młodzieży wyruszył z Kijowa do punktu zbornego pod miastem. Wyprawa ta zakończyła się niepowodzeniem, gdyż młodzi zostali rozproszeni przez oddział Kozaków. Gawroński szczęśliwie ocalał, ale po powrocie do Kijowa został aresztowany. W więzieniu przesiedział do grudnia 1864 r., kiedy to, najprawdopodobniej dzięki wpływowi Szostakowskiego, wyszedł na wolność.

Po uwolnieniu zdecydował się rozpocząć studia na wydziale prawnym Uniwersytetu Kijowskiego, ale z uwagi na niedawną działalność konspiracyjną nie otrzymał na to zgody. Zezwolono mu jedynie na udział w zajęciach prywatnie, co też czynił przez okres dwóch semestrów. Nie mając nadziei na pozytywne rozpatrzenie podania w sprawie studiów na Uniwersytecie Kijowskim, za namową Feliksa Szostakowskiego zdecydował się obrać zawód związany z gospodarką rolną. W tym celu w 1866 r. wyjechał do Lwowa, gdzie już wkrótce rozpoczął studia w Szkole Rolniczej w Dublanach (1867–1871), a po powrocie do Kijowa podjął praktykę rolniczą w majątku Władysława Branickiego – Stawiszcz (1872–1876). W latach 1876–1878 przebywał za granicą, m.in. w Dreźnie, Pradze oraz Wiedniu, gdzie od jesieni 1877 r. uczęszczał na wykłady w Hochschule für Bodenkultur. Wiosną 1878 r. powrócił na Ukrainę.

Niestety niewiele wiemy o jego losach w kolejnych czterech latach. Wiadomo tylko, iż nadal znaczną część swej aktywności wiązał z gospodarką rolną, o czym świadczyły jego prace poświęcone m.in. uprawie buraków cukrowych⁸. Należy jednak zaznaczyć, iż już od pewnego czasu sporą część wolnego czasu

⁷ Zbiory Juliana Krzyżanowskiego [dalej: ZJK], F. Rawita-Gawroński, *Ludzie i czasy mego wieku (Wspomnienia, wypadki, zapiski)*, t. 1, k. 2.

⁸ Jedną z jego prac (*Podręcznik praktyczny o plantacji buraków cukrowych*, Poznań 1882) uzyskała pierwszą nagrodę Zarządu Centralnego Towarzystwa Gospodarczego dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

poświęcał też innym zainteresowaniom. „Zawód rolnika – wspominał – nie odpowiadał memu temperamentowi, ani usposobieniu, ani wewnętrznym aspiracjom. Najmilej i najchętniej odrywałem się od pracy rolniczej i szukałem wypoczynku w umiłowanej przez siebie dziedzinie historycznej i literackiej”⁹.

W końcu 1882 r. Gawroński udał się w podróż, której kolejnymi etapami były Wiedeń, Monachium, a następnie Szwajcaria. Od marca 1883 r. przez kilka miesięcy przebywał w Genewie, gdzie poznał m.in. znanego pisarza Zygmunta Miłkowskiego. Znajomość ta wywarła chyba znaczny wpływ na jego decyzję co do wyboru literatury jako głównego pola aktywności zawodowej. Rawita czynił też starania o rękę córki Miłkowskich – Antoniny. Z powodu śmierci Feliksa Szostakowskiego (1883) zmuszony był do powrotu na Ukrainę dla załatwienia spraw spadkowych. W Kijowie przebywał do czerwca 1884 r., kiedy to ponownie wyjechał do Szwajcarii, gdzie we wrześniu poślubił Antoninę Miłkowską. Już wkrótce doczekali się narodzin synów: Andrzeja (1885) i Zygmunta (1886). Do wiosny 1885 r. małżonkowie przebywali we Lwowie. Rawita pracował tam w redakcji „Gazety Narodowej”. Od września 1885 r. do grudnia 1886 r. zamieszkiwali w Genewie, w domu Miłkowskich.

W latach 1886–1892 Gawrońscy mieszkali w Warszawie. Tu rodzina powiększyła się o syna Jerzego (1888) oraz córkę Zofię (1890). Rawita współpracował wówczas z różnymi pismami. W latach 1889–1890 był sekretarzem redakcji „Kłosów”, a przez następne dwa lata pracował w redakcji „Gazety Polskiej”.

Już na początku lat osiemdziesiątych XIX w. Rawita rozpoczął prace na polu literatury. Ich efektem były głównie powieści. Znaczną część z nich poświęcił różnym zagadnieniom z przeszłości Ukrainy-Rusi. Były wśród nich takie jak: *Na kresach ukraińskich*¹⁰, *Pan hetman Mazepa*¹¹, *Na krasnym dworze*¹², *Dwie drogi*¹³ i *Złotobrody emir*¹⁴. Pisał także powieści współczesne (*Poszukiwacze*

⁹ ZJK, F. Rawita-Gawroński, *Ludzie i czasy mego wieku...*, k. 2 i 4.

¹⁰ F. Rawita, *Na kresach. Opowiadanie historyczne z XVIII wieku*, Warszawa 1886. Utwór osnuty na tle powstania hajdamackiego z lat trzydziestych XVIII w.

¹¹ *Idem*, *Pan hetman Mazepa. Powieść historyczna*, Warszawa 1887.

¹² *Idem*, *Na krasnym dworze. Powieść historyczna z czasów pobytu w Kijowie Bolesława Śmiałego*, „Bluszcz” 1888, nr 29–46. W całości wydano ją w Warszawie w 1889 r.

¹³ *Idem*, *Dwie drogi. Opowiadanie na tle pamiętnika osnute*, Kraków 1886.

¹⁴ St. Wigura [F. Rawita], *Złotobrody emir. Powieść ukraińska*, Lwów 1891.

*szczęścia*¹⁵, *Obca krew*¹⁶). Był również autorem licznych nowel, recenzji oraz przeglądów z utworów literackich i innych, które ukazywały się na łamach różnych czasopism. Publikował też prace poświęcone zagadnieniom społeczno-gospodarczym i etnograficznym, najczęściej związanym z obszarem Ukrainy.

W 1892 r. Gawrońscy, z uwagi na potrzebę kształcenia dzieci w duchu i języku polskim, postanowili zamieszkać w Galicji. Początkowo osiedli we Lwowie (1892–1894), potem przenieśli się do Przemyśla, gdzie Antonina prowadziła żeński zakład wychowawczo-naukowy (1894–1898). Po ostatecznym załatwieniu spraw spadkowych, dysponując pewną sumą pieniędzy, Rawita zdecydował się na powrót do Lwowa, gdzie nabył kamienicę przy ul. Lelewela 10, potem zaś wszedł w posiadanie nieco większej, położonej w pobliżu, przy ul. Gołębiej 4. Tam też Gawrońscy mieszkali najprawdopodobniej do 1902 r.

Rawita dość aktywnie uczestniczył wówczas w życiu kulturalno-naukowym. W 1893 r. znalazł się wśród inicjatorów powstania Związku Naukowo-Literackiego, pełniąc w nim funkcję wiceprezesa. Brał również udział w pracach Koła Literacko-Artystycznego oraz Kółka Mickiewiczowskiego. Współpracował także z Polską Macierzą Szkolną, organizacją stawiającą sobie za cel rozwój oświaty w niższych grupach społecznych. Działalność w Towarzystwie Ludoznawczym, powstałym w lutym 1895 r.

W 1901 r. powziął decyzję o zakupie niewielkiego folwarku we wsi Łozina, położonej około 30 km od stolicy Galicji. Początkowo próbował rozwinąć uprawę jarzyn i owoców, następnie zaś zajął się hodowlą drobiu, przedsięwzięcia te zakończyły się jednak niepowodzeniem. W tej sytuacji postanowił uruchomić piekarnię, która zapewniła rodzinie w miarę stałe dochody.

W Łozinie Rawita wykazywał wiele zainteresowania życiem społecznym. Dbał o właściwy poziom nauczania w miejscowej szkole oraz doprowadził do utworzenia urzędu pocztowego i założenia Kasy Raiffeisena. Troszczył się również o zamieszkałych tam Polaków, starając się ich skupić wokół wybudowanego na własny koszt niewielkiego kościoła.

Związki rodzinne z Miłkowskim i wspólny z nim pogląd na kwestię polską w znacznym stopniu warunkowały kierunek aktywności politycznej Rawity.

¹⁵ F. Rawita, *Poszukiwacze szczęścia. Powieść współczesna*, Kraków 1891.

¹⁶ *Idem*, *Obca krew. Powieść współczesna*, „Gazeta Lwowska” 1891, nr 170–207 (z przerwami).

Około 1900 r. został członkiem Ligi Narodowej. Stał również na czele lwowskiego koła Towarzystwa Szkoły Ludowej, organizacji pozostającej w kręgu oddziaływania endecji. W 1901 r. zdecydował się na zakup sympatyzującego z tym ruchem pisma codziennego „Wiek XX”. Ukazywało się ono od czerwca 1901 r. pod redakcją Jana Ludwika Popławskiego, zostało jednak zlikwidowane w kwietniu 1902 r., ponieważ od marca tego roku zaczął wychodzić inny dziennik endecji – „Słowo Polskie”. Rawita wszedł w skład jego zespołu redakcyjnego, obejmując dział informacyjny z prasy ukraińskiej. Współuczestniczył także w założeniu pisma „Ojczyzna”, ukazującego się od grudnia 1902 r. Brał też udział w zjeździe założycielskim Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w Galicji, który odbył się we Lwowie w dniach 8–9 grudnia 1905 r.

Wraz z upływem czasu jego relacje z przywódcami tego ugrupowania uległy pewnemu ochłodzeniu. Córka Rawity, Zofia Kozarynowa, wspominała, że „nie miał [...] sympatii do Dmowskiego”¹⁷. Nie najlepiej też układała się jego współpraca z Zygmuntem Wasilewskim i Stanisławem Grabskim w redakcji „Słowa Polskiego”. Sprawa ta miała chyba szersze tło. Rawita czuł się przedstawicielem stanu szlacheckiego. Z pewnym trudem akceptował konflikty i walkę polityczną, będące przejawem procesów demokratyzacji życia publicznego, które przynosiły również obniżenie jego standardów. Nie był też zachwycony agitacją endecji wśród włościanstwa. Rozbudzała ona jego świadomość narodową, ale także i społeczną, nie zawsze zgodną z interesem ziemianstwa. Sprzyjało to pewnemu zbliżeniu Rawity do Grupy „Rzeczpospolitej”, która w 1908 r. odeszła od stronnictwa. Mocniej akcentowała ona interes ziemianstwa, sprzeciwiając się radykalnej agitacji wśród chłopstwa oraz polityce sojuszu z demokratami.

Od 1907 r. Rawita działał w Radzie Narodowej, ponadpartyjnej instytucji powołanej w celu obrony interesów narodowych, głównie w czasie akcji wyborczych. W jej ramach utworzono struktury dla prowadzenia działań informacyjno-propagandowych w stolicach państw zachodnich. Kierownictwo nad tymi poczynaniami miało sprawować Centralne Biuro Wykonawcze z siedzibą w Paryżu, któremu informacji miały dostarczać komitety krajowe.

¹⁷ Z. Kozarynowa, *Sto lat. Gawęda o kulturze środowiska*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 126.

Szczególną rolę odgrywał Komitet Krajowy dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego i Bukowiny. Powołał on do życia Komitet Redakcyjny, w którego składzie znalazł się także Gawroński. Zajmował się tu sprawami rosyjskimi i ukraińskimi.

Rawita był też jednym z inicjatorów Polskiej Ligi Narodowej, powstałej we Lwowie w styczniu 1909 r. Stawiała ona sobie za cel popieranie polskiego handlu, rzemiosła i przedsiębiorstw oraz umacnianie polskości w Galicji. W ramach tej organizacji kierował Komitetem Pomocy dla Młodzieży Polskiej, następnie zaś Komitetem Pomocy dla Młodzieży Polskiej Kształcącej się w Szkołach Wyższych.

Gawroński był także członkiem Towarzystwa Dziennikarzy Polskich, organizacji skupiającej to środowisko w Galicji, w której od 1901 r. pełnił funkcję wiceprezesa. W 1909 r. na zjeździe założycielskim trójdzielnicowego Związku Dziennikarzy Polskich został wybrany na stanowisko prezesa. Był to wyraz uznania dla jego aktywności pisarskiej. W tym samym roku (27 czerwca), w Łozinie, odbyła się uroczystość czterdziestolecia jego pracy literackiej.

Od 1900 r. Rawita był członkiem korespondentem Towarzystwa Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu, a od 1902 r. wchodził w skład Rady Muzeum. W sierpniu 1910 r. na jej dorocznym posiedzeniu zgłosił wniosek w sprawie przeniesienia biblioteki do jednego z miast Galicji. Kwestia ta wywołała spore kontrowersje. Przeciwny był temu Zygmunt Miłkowski, sprawujący urząd kontrolera muzeum. Ostatecznie wniosek uznano za bezprzedmiotowy (1912), a w nowo uchwalonym statucie muzeum zastrzeżono zachowanie całości zbiorów i biblioteki.

W latach 1892–1898 w twórczości Rawity nadal przeważały prace literackie. Wśród wydanych wówczas powieści znalazły się: *Charczyzy* – utwór osnuty na tle wydarzeń koliszczyzny¹⁸ oraz dwa dzieła napisane z okazji setnej rocznicy wydarzeń zamykających dzieje dawnej Rzeczypospolitej¹⁹. Opublikował również dwie powieści współczesne. Jedna z nich poruszała kwestię kobiecą²⁰, druga zaś ukazywała postawy Polaków w Królestwie Polskim wobec

¹⁸ F. Rawita, *Charczyzy. Powieść historyczna z XVIII-go wieku na tle rzezi humanistycznej*, t. 1–2, Lwów 1893.

¹⁹ *Idem*, *Raclawice (Rok 1794). Powieść historyczna*, Lwów 1895; *idem*, *Warszawa. Opowiadanie na tle dziejowem z roku 1794*, Lwów 1895.

²⁰ *Idem*, *Marzenia. Powieść współczesna*, Lwów 1896.

Rosji²¹. Na łamach czasopism pojawiały się także jego utwory drobne. Wciąż pisał recenzje, głównie z tekstów literackich, a w publicystyce poruszał różne zagadnienia współczesne. Coraz częściej zaczął się też zwracać ku przeszłości, zwłaszcza tej, która wiązała się z historią ziem ukraińskich. Opublikował m.in. rozprawę dotyczącą wczesnośredniowiecznej Rusi²².

W latach 1898–1911 piśmiennictwo Rawity zdominowały prace historyczne, głównie z dziejów Kozaczyzny i hajdamaczyzny. W 1899 r. ukazało się dwutomowe opracowanie *Historia ruchów hajdamackich (w. XVIII)*²³. W 1906 r., a następnie w 1909, została opublikowana, również dwutomowa, monografia poświęcona Bohdanowi Chmielnickiemu²⁴. W 1907 r. wydano z kolei nieco mniejszą pracę o wydarzeniach poprzedzających zawarcie umowy hadziackiej²⁵. Problematykę tę Rawita poruszał też w wielu innych opracowaniach. Pisał także o kwestii ukraińskiej, odnosząc się do jej współczesnego kontekstu. W 1910 r. zainicjował wydawanie kwartalnika historycznego „Ruś”, poświęconego dziejom tego kraju. Z uwagi na fakt, iż w redagowaniu pisma nie miał większej pomocy, już wkrótce został zmuszony do jego zamknięcia (ukazały się cztery numery)²⁶.

Innym nurtem zainteresowań historycznych Rawity były zmagania Polaków o wolność w XVIII–XIX w. Najbardziej znaczące miejsce zajmuje w tym zakresie dwutomowa praca *Rok 1863 na Rusi*²⁷. Z innych opracowań należy wymienić biografię Michała Czajkowskiego²⁸ oraz monografię *Konfederacja Narodu Polskiego w roku 1876*²⁹. Tematyce historycznej poświęcił też wiele

²¹ Idem, *W domu niewoli. Powieść współczesna w 2 tomach. Kartka z naszego życia pod zaborem Rosji*, t. 1–2, Lwów 1898.

²² Idem, *Ustrój państwowo-społeczny na Rusi w XI–XII w. w zarysie*, Lwów 1896.

²³ F. Rawita-Gawroński, *Historia ruchów hajdamackich (w. XVIII)*, t. 1–2, Lwów 1899.

²⁴ Idem, *Bohdan Chmielnicki do elekcji Jana Kazimierza*, t. 1, Lwów 1906; idem, *Bohdan Chmielnicki od elekcji Jana Kazimierza do śmierci (1648–1657)*, t. 2, Lwów 1909.

²⁵ Idem, *Poselstwo Bieniewskiego. Od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadziackiej*, Kraków 1907.

²⁶ Muzeum Narodowe, Teka redakcyjna „Rusi”, Archiwum Franciszka Rawity-Gawrońskiego, sygn. I 125/2.

²⁷ F. Rawita-Gawroński, *Rok 1863 na Rusi*, t. 1: *Ruś Czerwona i Wschód*, Lwów 1902; idem, *Rok 1863 na Rusi*, t. 2: *Ukraina, Wołyń, Podole*, Lwów 1903.

²⁸ Idem, *Michał Czajkowski (Sadyk Pasza). Jego życie, działalność wojskowa i literacka. Zarys biograficzny*, Petersburg 1901.

²⁹ Idem, *Konfederacja Narodu Polskiego w roku 1876*, Lwów 1909.

mniejszych prac. Znaczna część z nich ukazała się w dwóch tomach *Studiów i szkiców historycznych*, jak również w zbiorze *Z różnych sfer*³⁰.

W 1911 r. Gawroński sprzedał majątek w Łozinie i przeniósł się do Lwowa. Na decyzję tę wpłynęło pogorszenie stosunków z okoliczną ludnością, jak również stan zdrowia syna Andrzeja – chorego na gruźlicę. Po zamieszkaniu w stolicy Galicji Gawrońscy, za poradą lekarzy, zdecydowali się zawieźć syna do Zakopanego. Kuracja, podczas której niemal stale mu towarzyszyli, trwała długo. Zimą 1911/1912 r. spędzili pod Tatrami, wiosną i lato w Wiśle, jesień i zimą (1912/1913) w Gries w południowym Tyrolu, wreszcie wiosną, lato i jesień 1913 r. ponownie w Wiśle.

W czasie pobytu we Lwowie Rawita brał udział w pracach Komitetu Przygotowawczego (jako jego prezes), powołanego na posiedzeniu Zarządu Głównego Polskiej Ligi Narodowej, w sprawie zorganizowania obchodów pięćdziesiątej rocznicy powstania styczniowego. Uczestniczył też w konkursie ogłoszonym przez sekcję historyczno-literacką komitetu na pracę poświęconą historii powstania. Nie chcąc tworzyć niezręcznej sytuacji dla jurorów, swą pracę pt. *Walka o wolność w roku 1863* zgłosił jako dzieło bezimiennego autora z Warszawy. Jury uznało ją za najlepszą, a tytułem nagrody Rawita otrzymał tysiąc koron. Już wkrótce książka spotkała się z licznymi głosami krytyki. Zwrócono mu też uwagę na niestosowność faktu, iż jako prezes komitetu ubiegał się o nagrodę. Gawroński wyraził żal z powodu zgłoszenia pracy na konkurs i rzekł się dochodu z książki, zapewniając, iż nagrodę przeznaczy na najbardziej stosowne cele. W maju 1913 r. zrezygnował też z przewodniczenia komitetowi.

W październiku 1913 r. Gawrońscy zdecydowali się zamieszkać w Krakowie, gdzie ich syn Andrzej miał objąć katedrę filologii sanskryckiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. W czerwcu 1914 r. przeprowadzili się do Zabierzowa pod Krakowem, już jednak w końcu lipca, z uwagi na bliskość granicy i utworzenie w ich domu wojskowego punktu obserwacyjnego, musieli opuścić mieszkanie. Na krótko przenieśli się do Krakowa, po czym wyjechali do Białki. Tam przebywali do listopada 1914 r., by następnie, ze względu na zdrowie Andrzeja,

³⁰ *Idem, Studya i szkice historyczne*, Serya II: Lwów 1900, Serya I: Lwów 1903; *idem, Z różnych sfer. Historia. Szkice z podróży*, Lwów 1911.

zamieszkać w Zakopanem. Pod Tatrami przebywali do czerwca 1917 r., skąd za poradą lekarzy przenieśli się do Wisły, gdzie zostali do jesieni 1920 r.

Ostatni okres życia Rawita spędził w Józefowie pod Warszawą. Niestety nie zachowało się o nim zbyt wiele informacji. Wiadomo, iż sytuacja materialna Gawrońskich nie była najlepsza. Cieniem na ich życiu położyła się także śmierć syna Andrzeja (11 stycznia 1927 r.). Gawroński coraz bardziej odczuwał dolegliwości zdrowotne. Na skutek stopniowej utraty wzroku nie mógł już sam poruszać się poza domem. Dokuczał mu też niedowład ręki. Zygmunt Wasilewski wspominał, że pomimo tych ograniczeń „pracował niemal do ostatniej chwili”³¹. Zmarł w Józefowie 16 kwietnia 1930 r.

W latach 1911–1930 w pisarstwie Rawity wciąż znaczące miejsce zajmowały dzieje Kozaczyzny. Tematyce tej poświęcił monografię dotyczące jej początków³² oraz synów Bohdana Chmielnickiego – Tymiszy³³ i Jurija³⁴. Opublikował też pracę mającą charakter syntetycznego ujęcia tej problematyki³⁵. Z powyższym nurtem jego pisarstwa były również związane: opracowanie o Wołodymyrze Antonowiczu³⁶, zbiór różnych szkiców o ludności żydowskiej na Rusi³⁷ oraz publikacja źródłowa pt. *Sprawy i rzeczy ukraińskie*³⁸.

Jak już wspomniałem, Gawroński zajmował się także wiekiem XIX, zwłaszcza zaś polskim ruchem narodowo-wyzwoleńczym. Z tego zakresu ukazało się kilka jego opracowań³⁹. Nieco osobne miejsce w jego piśmiennictwie zajmuje publikacja z dziejów Rosji pt. *Kobiety na tronie carów moskiewskich w XVIII w.*⁴⁰

³¹ Z. Wasilewski, *Śmierć zasłużonego*, „Kurier Poznański”, 23.04.1930, s. 8.

³² F. Rawita-Gawroński, *Geneza i rozwój idei kozactwa i Kozaczyzny w XVI wieku*, Warszawa – Kraków [1924].

³³ *Idem*, *O tron hospodarski w Wołoszczyźnie*, Warszawa [1914].

³⁴ *Idem*, *Książę kozacki. Ostatni Chmielniczniko (Zarys monograficzny) 1640–1679*, Poznań 1919.

³⁵ *Idem*, *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. Zarys polityczno-histeryczny*, Warszawa – Kraków – Lublin [1923].

³⁶ *Idem*, *Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej*, Lwów 1912.

³⁷ *Idem*, *Żydzi w historii i literaturze ludowej na Rusi*, Warszawa – Kraków – Lublin [1924].

³⁸ *Sprawy i rzeczy ukraińskie. Materyały do dziejów Kozaczyzny i hajdamaczyzny*, wyd. Fr. Rawita-Gawroński, Lwów 1914.

³⁹ Zob. m.in.: F. Rawita-Gawroński, *Walka o wolność w roku 1863*, Lwów 1913; *idem*, *Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewiczza w roku 1863*, Warszawa 1914; *idem*, *Monografie z powstania styczniowego*, Warszawa 1928.

⁴⁰ *Idem*, *Kobiety na tronie carów moskiewskich w XVIII wieku*, Warszawa [1919].

Rawita wydał również sześć powieści. Dwie z nich zostały osnute na tle sytuacji sprzed i z czasów powstania styczniowego na Ukrainie⁴¹. Od października 1916 r. do marca 1917 r. na łamach „Kuriera Poznańskiego” ukazywała się w odcinkach powieść pt. *W dzikich polach*⁴², a w 1923 r. utwór o wyprawie Bolesława Chrobrego na Ruś w 1018 r.⁴³ W 1916 r. opublikował powieść *Chio*, której akcja rozgrywa się w kolonii greckiej położonej na północnym wybrzeżu Morza Czarnego⁴⁴. W 1920 r. wydał też utwór pt. *Król i carowa*, osnuty na tle wydarzeń z końca XVIII w.⁴⁵

W druku ukazywały się także inne, mniejsze utwory literackie, publikacje o charakterze wspomnieniowym oraz wciąż liczne recenzje. Rawita był też bardzo aktywny jako publicysta komentujący współczesne mu zagadnienia, zwłaszcza w pierwszych latach po 1918 r. Swe artykuły ogłaszał m.in. na łamach „Rzeczypospolitej”, „Kuriera Poznańskiego”, „Tygodnika Ilustrowanego”, „Gazety Warszawskiej”, „Myśli Narodowej” oraz łódzkiej „Prawdy”.

* * *

W niniejszej publikacji zastosowano ogólnie przyjęte normy edytorskie. Ujednolicono pisownię i interpunkcję według obowiązujących obecnie zasad. W nawiasach rozwiązano większość skrótów, z wyjątkiem nazwisk osób będących podmiotami tej pracy. Zachowano jedynie powszechnie stosowane skróty słownikowe. Fragmenty, których nie udało się odczytać, ujęto w nawias

⁴¹ Stanisław Wigura [F. Rawita-Gawroński], *Oman stepowy*, „Czas” 1914, nr 163–339 (z przerwami); F. Rawita-Gawroński, *Dzieje rodziny Żywotowskich z tradycji i wspomnień opowiedziane*, t. 1: *Marzenia (rok 1846)*, Warszawa 1921; t. 2: *Czyn (rok 1863)*, Warszawa 1922.

⁴² F. Rawita-Gawroński, *W dzikich polach. Z raptularza imię pana Stanisława Gosławskiego o tem jako i gdzie pan Samuel Zborowski wicherzył i zginął*, „Kurier Poznański” 1916, nr 226–298; 1917, nr 1–51 (z przerwami).

⁴³ *Idem*, *Od Poznania do Kijowa wszędzie Polska jednakowa. Opowiadanie na tle historycznym. Rok 1018*, Poznań 1923.

⁴⁴ *Idem*, *Chio*, Łódź [1916] (wyd. 2: Warszawa 1920).

⁴⁵ *Idem*, *Król i carowa. Powieść z końca XVIII wieku*, Poznań [1920]. Z wieloma pracami Rawity-Gawrońskiego można się zapoznać na stronie biblioteki cyfrowej Polona: [https://polona.pl/search/?filters=public:1,creator:%22Gawro%C5%84ski,_Franciszek_\(1846—1930\)%22,14.10.2020.r](https://polona.pl/search/?filters=public:1,creator:%22Gawro%C5%84ski,_Franciszek_(1846—1930)%22,14.10.2020.r).

prostokątny. Przy każdym nazwisku – jeśli było to możliwe – podana została nota biograficzna.

Informacje o postaciach pojawiających się w listach czerpałem z ogólnie dostępnych wydawnictw słownikowych i encyklopedycznych⁴⁶, natomiast dane dotyczące miejscowości m.in. z wciąż niezastąpionego *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁴⁷. Podstawowe wiadomości o prasie znajdowałem w literaturze odnoszącej się do tej problematyki⁴⁸.

Należy w tym miejscu poczynić jeszcze jedną uwagę w odniesieniu do listów Rawity. Ich stylistyka i sposób formułowania myśli nie zawsze są w pełni poprawne. Zofia Kozarynowa stwierdza: „Tatko pisał, jak wielu innych w tamtych czasach, bez kreślenia, nie dbając o styl, co nawiasem mówiąc jest wielkim błędem, ale ma tę zaletę, że zachowuje bezpośredniość wypowiedzi”⁴⁹.

⁴⁶ Wśród najczęściej wykorzystywanych znalazły się: *Polski słownik biograficzny* – różne tomy; *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa – Łódź 1972; *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994; *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna* (Wydawnictwo „Gutenberga”), t. 1–22, Kraków 1929–1938; *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 1–13, Warszawa 1962–1970.

⁴⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, J. Krzywicki, W. Walewski, t. 1–15, Warszawa 1880–1902.

⁴⁸ Zob. m.in.: Z. Kmieć i in., *Prasa polska w latach 1864–1918*, Warszawa 1976; A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980.

⁴⁹ Z. Kozarynowa, *Sto lat...*, s. 42.

Niniejszy tom poszerza i pogłębia naszą wiedzę o Franciszku Rawicie-Gawrońskim (1846–1930), znanym w swoim czasie publicyście, pisarzu i historyku. Zamiar ten został zrealizowany poprzez edycję jego korespondencji z różnymi osobami, z którymi jego związki pozostawały ważne, choć ich charakter był zróżnicowany. Z częścią z nich układały się one na stopie koleżeńskej lub przyjacielskiej. Takimi były jego relacje z Władysławem Bełzą, Adamem Krechowieckim, Aleksandrem Brzostowskim i Kazimierzem Królem. Odmienne charakter miały z Elizą Orzeszkową, którą traktował głównie jako mentora własnych poczynań na polu literackim, oraz z Zygmuntem Miłkowskim – jego teściem. Należy przy tym zaznaczyć, że listy stanowią również źródło informacji o respondentach Rawity.

Znawca historiografii polskiej XIX i XX wieku Jerzy Maternicki, podkreślając wartość źródłową korespondencji, pisał: „Teksty powstałe w toku opisywanych wydarzeń lub też po ich zakończeniu mają z reguły walor źródła pierwotnego, nieskażonego późniejszymi naleciałościami, a także błędami wynikającymi z upływu czasu, osłabienia pamięci, patrzenia na wydarzenia i zjawiska przez pryzmat późniejszych doświadczeń itd.”

Od Autora

Wydawnictwo
Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-112-3